

III. ПРОБЛЕМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Долженков О. Ф.,
доктор юридичних наук, професор*

*Тарасенко Р. В.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

СТРАТЕГІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню проблем застосування категорії «стратегія» в теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, визначенню змісту зазначеного поняття та доцільності його застосування у вказаних галузях науки. З урахуванням ознак стратегії як наукової категорії, що запозичена з військової науки, доводиться неспроможність виділення стратегії у структурі досудового розслідування (стратегії розслідування).

Ключові слова: стратегія, тактика, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування.

Статья посвящена исследованию проблем применения категории «стратегия» в теории криминалистики и оперативно-розыскной деятельности, определению содержания этого понятия и целесообразности его применения в указанных областях науки. С учетом признаков стратегии как научной категории, которая заимствована из военной науки, доказывается несостоятельность выделения стратегии в структуре досудебного расследования (стратегии расследования).

Ключевые слова: стратегия, тактика, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность, досудебное расследование.

Тісний зв'язок теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності обумовлений перетинанням предметів цих наук, вивченням суміжних проблем, однаково важливих для обох наук. Останнім часом можна зустріти немало дисертацій та монографічних досліджень, що присвячені органічному викладенню як криміналістичних, так і оперативно-розшукових заasad. Наприклад, системно досліджуються питання виявлення та розслідування окремих видів злочинів, або документування окремих протиправних дій під час кримінального провадження та в оперативно-розшуковій діяльності тощо. Якщо поглянути на класику криміналістичної літератури, то нескладно помітити відсутність різниці між суто криміналістичним і оперативно-розшуковим знанням. Так, у відомому криміналістичному виданні початку ХХ століття за авторством доктора Альберта Вейнгарта [3, с. 22–27, 28–30, 160–161, 165] викладено питання проведення негласного зовнішнього спостереження, розвідувального опитування, використання можливостей негласних працівників, проведення засідок тощо.

Єдність предмету теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності обумовлена єдиною науковою спеціальністю (12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) та єдиною сферою застосування спеціальних знань цих наук. Застосування таких знань у практичній діяльності однаково характерно для працівників слідчих та оперативних апаратів Національної поліції. Проте близькість предметів криміналістики та оперативно-розшукової діяльності не означає, що цими науками можуть запозичуватися окремі поняття і категорії у рівному ступені. Однією з таких категорій є «стратегія».

До ґрунтового розгляду категоріального апарату теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності зверталися у своїх працях відомі дослідники, зокрема К.В. Анто-

нов, Л.І. Аркуша, В.Д. Берназ, В.П. Бахін, М.П. Водько, А.Ф. Волобуєв, І.О. Воронов, В.І. Галаган, Е.О. Дідоренко, В.А. Журавель, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.К. Лисиченко, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Оргинський, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, М.Б. Саакян, О.П. Снігерьов, В.Є. Тарасенко, В.В. Тіщенко, В.В. Шендрик, В.Ю. Шепітько й інші. Разом з тим у теорії відсутній докладний розгляд питань застосування категорії «стратегія» в теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, при чому зазначене поняття у науковій літературі вживається (тлумачиться) занадто вільно та без урахування свого етимологічного значення.

Саме тому метою цієї статті є дослідження проблем застосування категорії «стратегія» в теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, визначення змісту зазначеного поняття та доцільності його застосування у вказаних галузях науки.

Необхідність ґрунтового дослідження категорій криміналістичної та оперативно-розшукової науки, зокрема й «стратегії», обумовлена низькою ефективністю діяльності із розслідування кримінальних правопорушень в сучасних умовах. Якщо взяти до уваги аналіз статистичних показників зі встановлення осіб, які вчинили злочини, стає очевидною проблема недостатньої кваліфікації слідчих і оперативних працівників Національної поліції, проблема недостатнього оволодіння ними положеннями теорії виявлення та розслідування злочинів. Так, в Україні за 2011 рік було обліковано 277 598 крадіжок, з них по 102 229 фактах особам вручено повідомлення про підозру (пред'явлено обвинувачення), за 2012 рік ці показники становили відповідно 241 050 і 92 445, за 2013 рік – 242 769 і 72 954, за 2014 рік – 226 833 і 70 519, за 2015 рік – 273 756 і 75 657, за 2016 рік – 312 172 і 68 265 [6]. Таким чином, відсоток кримінальних право-

порушень про крадіжки, по яких особам вручено повідомлення про підозру, склав: у 2011 році – 36,8%; у 2012 – 38,4%; у 2013 – 30%; у 2014 – 31%; у 2015 – 27,6%; у 2016 – 21,9%. Як бачимо, за останні п'ять років спостерігається тенденція до збільшення кількості зареєстрованих фактів крадіжок і стрімке зменшення відсотка кримінальних правопорушень, по яких особам вручено повідомлення про підозру (відсотка розкриття злочинів).

Аналогічна ситуація спостерігається і щодо кримінальних проваджень про грабежі та розбої, по яких особам вручено повідомлення про підозру. Зокрема, зазначений показник щодо грабежів у 2011 році становив – 51%; у 2012 році – 52%; у 2013 році – 41%; у 2014 році – 37%; у 2015 році – 32%; у 2016 році – 25%. Відсоток розбоїв, по яких особам вручено повідомлення про підозру, склав: у 2011 році – 76%; у 2012 році – 75%; у 2013 році – 69% у 2014 році – 47%; у 2015 році – 52%; у 2016 році – 48%.

Аналітичний огляд наукових і навчальних видань з криміналістики за авторством таких загальноновизнаних авторів, як Р.С. Белкін [1], Т.В. Авер'янова [10], В.Ю. Шепітько [11] та інших свідчить про те, що термін «стратегія» як категорія криміналістики традиційно не використовується. Більше того, цей термін взагалі відсутній у змісті відомих наукових і навчальних видань [1, 10, 11 та ін.]. З огляду на предмет криміналістики така ситуація є цілком зрозумілою, про що буде йти мова далі.

Разом з тим останнім часом з'являються публікації, в яких автори намагаються визначити місце стратегії (стратегічного підходу) у межах досудового розслідування (кримінального провадження). Так, високоповажні автори В.Д. Берназ і П.В. Берназ доходять висновку, що «стратегічний підхід дає можливість не тільки правильно визначити напрямок розслідування, змоделювати перспективний алгоритм доказування обставин, які підлягають встановленню у кримінальній справі,

подолати протидію розслідуванню, але й досягти органічного взаємозв'язку між слідчими діями й оперативно-розшуковими заходами; збалансувати зусилля посадових осіб різних правоохоронних органів, інших організацій і установ; найбільш оптимально використовувати допомогу громадськості при проведенні слідчих дій» [2, с. 32]. І далі: «Розробка проблем, пов'язаних зі стратегічною стороною в діяльності посадових осіб по виявленню, розкриттю й розслідуванню злочинів, а також запобігання їм, вимагає подальших досліджень» [2, с. 32]. Глибоко поважаючи думки вказаних учених, зазначимо, що намагання представити з рядового слідчого «стратега» є суттєвим перебільшенням, адже слідчий є найнижчою ланкою в системі органів досудового розслідування держави, одиницею тактичного рівня.

Шанований нами професор В.В. Тищенко пропонує виділити в структурі загальної частини криміналістики окремий розділ: «Теоретичні основи стратегії і тактики розслідування» [14, с. 237]. Своєю чергою, професор В.А. Журавель, який зробив значний внесок у розвиток вітчизняної криміналістики, поділяє завдання досудового розслідування на стратегічні і тактичні [7, с. 16–17], називаючи стратегічними ті завдання, що впливають із обставин, котрі підлягають з'ясуванню в цілому в ході розслідування окремого різновиду злочинів. Зазначений автор помилково, як на нашу думку, скеровує виходити з того, що «стратегія» – це майстерність у досягненні мети, головний напрям діяльності, який у судово-слідчій практиці визначається предметом доказування [7, с. 17]. Помітно, що таке визначення не зовсім відповідає змістовному навантаженню терміну «стратегія».

Окремі молоді дослідники йдуть далі та виділяють стратегії розслідування окремих видів злочинів! Зокрема, С.А. Книженко розглядає, як він вважає, стратегію розслідування злочинів проти правосуддя [8]. Звертаємо увагу на доволі суперечли-

ве визначення, що запропоноване цим автором: «Стратегія расследования преступлений против правосудия определяется их предметом доказывания и представляет собой деятельность уполномоченных лиц, целью которой является разработка наиболее приемлемой модели расследования, определяющую судебную перспективу уголовного производства» [8, с. 229]. При цьому не зовсім зрозуміло, з чого цей автор виходив, коли намагався пов'язати категорію «стратегія» та судову перспективу окремо взятого кримінального провадження?

Враховуючи зазначені вище суперечливі погляди вчених і дослідників, доцільно визначити, чи дійсно термін «стратегія» має право на існування у теорії криміналістики як окрема категорія. Акцентуємо увагу на тому, що термін «стратегія» запозичений з військової науки, а тому має вживатися саме у відповідному значенні або наближено (за аналогією)! Тож маємо звернутися до військової теорії.

Розпочнемо з того, що мистецтво ведення воєнних дій розпадається на мистецтво ведення війни (стратегія), ведення операції (оперативне мистецтво) і ведення бойових дій (тактика). Вимоги, запропоновані сучасним боєм, сучасною операцією і війною в цілому, подають три порівняно визначені ступені, відповідно до яких і можна обґрунтувати класифікацію військових дисциплін.

Тактика (давн. – грецьк. *тактікός* – мистецтво шиккування військ) – складова частина воєнного мистецтва, що охоплює теорію і практику підготовки і ведення бою підрозділами, частинами і з'єднаннями різноманітних видів збройних сил, родів військ (сил) і спеціальних військ. Теорія тактики досліджує закономірності, характер і зміст бою; розробляє засоби його підготовки і ведення [5, с. 723; 4, с. 13–15]. У теорії криміналістики [12, с. 175] термін «тактика» застосовується по аналогії з військовою наукою для позначення системи наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування і судового слідства, які розробляються

на основі визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального процесу, прийомів провадження слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів та встановлення обставин, що підлягають доведенню у межах кримінального провадження.

У теорії ОРД відзначається [9, с. 21–23], що тактика не існує поза боєм, поза протидією супротивника; тактика починається з того моменту, коли оперативний підрозділ (оперативний працівник), плануючи свої дії щодо проведення оперативно-розшукових заходів або комплексу заходів, враховує можливу протидію злочинців. Професор І. П. Козаченко обґрунтовано підкреслював, що планування оперативно-розшукових заходів здійснюється «в умовах (обстановці), що реально склалися, обумовлених, перш за все, постійною протидією злочинців» [9, с. 21–23]. При цьому протидія злочинців не зводиться тільки до активних дій, а і визначається особливостями злочинного середовища (замкнутість, глибока конспірація, розподіл злочинної «компетенції» тощо).

Оперативне мистецтво є складовою сучасного воєнного мистецтва та охоплює теорію і практику підготовки та ведення загальновійськових, спільних і самостійних операцій (бойових дій) об'єднаннями різноманітних видів збройних сил. Воно займає проміжне положення між військовою стратегією і тактикою [5, с. 514]. У теорії криміналістики та ОРД термін «оперативне мистецтво» не є поширеним, адже він переважно торкається питань адміністрації (управління), що значно виходять за межі окремо взятого кримінального провадження або оперативно-розшукової справи.

Стратегія (від грецьк. *stratos* – військо і *ago* – веду; мистецтво полководця; мистецтво ведення війни) – складова частина воєнного мистецтва, його вища область, що охоплює теорію і практику підготування країни і збройних сил до війни, планування і ведення стратегічних операцій та війни в цілому. Теорія стратегії вивчає закономірності і характер війни,

засоби її ведення; розробляє теоретичні основи планування, підготовки і ведення стратегічних операцій і війни в цілому [5, с. 711]. Стратегія – це мистецтво комбінувати підготовку до війни й групування операцій для досягнення мети, висунутої війською для збройних сил. Стратегія вирішує питання, пов'язані з використанням як збройних сил, так і всіх ресурсів країни для досягнення кінцевої воєнної мети. Якщо оперативне мистецтво повинне враховувати можливості, що має фронтовий тил, то стратег має враховувати весь тил – свій і супротивника, – з усіма їх політичними й економічними можливостями. Стратег буде діяти успішно, якщо він правильно оцінить характер війни, що залежить від різноманітних економічних, соціальних, географічних, адміністративних і технічних даних.

Якщо тактика живе рішеннями, обумовленими моментом, і вся тактична робота відрізняється крайньою злободенністю, стратегія починається там, де видно ряд послідовних цілей – етапів до досягнення кінцевої мети війни. Стратегія повинна заглядати далеко вперед і враховувати майбутнє в дуже широкій перспективі. Стратег крокує операціями; ці кроки стратегії розтягуються в часі на декілька тижнів, місяців і навіть років. Відповідальні політичні діячі повинні бути знайомі зі стратегією. Політик, що висуває політичну мету для воєнних (а в нашому випадку і правоохоронних) дій, повинен усвідомлювати те, що може бути досягнуте при наявних засобах і як політика може вплинути на зміну обстановки в кращий або гірший бік. Стратегія є одним із найважливіших знарядь політики; політика й у мирний час значною мірою повинні засновувати свої розрахунки на можливостях союзників і ворогів.

Серед найважливіших ознак стратегії як військової категорії слід виділити наступні:

- загальність і недеталізованість плану військової діяльності;
- охоплення значного періоду часу (довгостроковість);

- використання тактики як інструменту досягнення загальної (стратегічної) мети;

- стратегію визначає вище військове командування;

- стратегія обумовлюється політичними цілями, ідеологією.

Відзначимо, що використання терміну «стратегія» у практиці боротьби зі злочинністю змістовно не сильно відрізняється від військової науки. Однак, у цьому випадку, замість ворожих армій і збройних формувань супротивником є злочинність, її організовані форми. Завдання тактики, як інструменту стратегії, реалізуються на рівні окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, тактичних операцій, окремо взятих кримінальних та оперативно-розшукових проваджень. Саму стратегію визначає уряд держави, керівництво МВС чи Національної поліції на доволі тривалий термін, наприклад:

- Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року;

- Антикорупційна стратегія (засади державної антикорупційної політики в Україні) на 2014–2017 роки;

- Стратегія кібербезпеки України, що є безстроковою, тощо.

Іншими словами, стратегії не може існувати у межах окремо взятого кримінального провадження або оперативно-розшукової справи. Там можуть існувати лише елементи організації і тактики, що підтверджується назвою та змістом багатьох наукових праць і про що зазначалося нами раніше [13, с. 224–226].

З іншого боку, доречно підтвердити спроможність оперативно-розшукової стратегії як окремої категорії, адже предмет оперативно-розшукової науки не обмежується рамками оперативно-розшукових справ чи кримінальних проваджень. На підтримку цієї тези наведемо наступні аргументи:

– керівництво МВС та Національної поліції, як вище командування, визначає на перспективу загальний і деталізований план розвитку окремих зрізів оперативно-розшукової діяльності, окремих оперативних служб тощо. При цьому, що важливо, це керівництво відповідно до відомчих інструкцій має право на здійснення оперативно-розшукової діяльності (наприклад, Голова Національної поліції України, перший заступник, заступники, уповноважені на проведення оперативно-розшукової діяльності);

– стратегія у сфері оперативно-розшукової діяльності охоплює значний період часу, зокрема щодо забезпечення важливих сфер життєдіяльності суспільства негласним апаратом, щодо довгострокового впровадження штатних негласних працівників у певні галузі, щодо забезпечення окремих служб сучасними оперативно-технічними засобами тощо;

– оперативно-розшукова стратегія завжди співвідноситься з політичними цілями на стратегічному рівні (МВС, Національної поліції), а реалізується шляхом використання положень тактики на інших рівнях (Головних управлінь, управлінь, відділів, відділень).

Таким чином, теорія криміналістики та оперативно-розшукової діяльності потребує більш обережного ставлення вчених і дослідників до основних наукових категорій, більш коректного їх вживання з огляду на змістовне навантаження. Намагання окремих криміналістів виділити стратегію у структурі досудового розслідування (стратегію розслідування) є недоречними через наступні обставини:

– стратегія (по аналогії з військовою наукою) передбачає загальний і деталізований план військової діяльності, тоді як досудове розслідування є окре-

мим (рос. частным) та передбачає чітке планування;

– стратегія охоплює значний період часу (роки, а той десятиріччя), тоді як досудове розслідування за загальним правилом обмежено 2 місяцями;

– стратегію визначає вище військове командування, уряд, керівництво міністерства чи відомства, тоді як діяльність в межах окремо взятого досудового розслідування визначається слідчим, прокурором (найнижчими у ланці одиницями, одиницями тактичного рівня);

– стратегія обумовлюється і визначається політичними цілями, тоді як слідчий, прокурор не є політичною фігурою.

Втім, справедливо виділити стратегію як окрему категорію оперативно-розшукової діяльності, що довгостроково визначається вищим керівництвом (МВС, Національної поліції), уповноваженим на здійснення ОРД, і полягає у вирішенні складних основоположних завдань сфери боротьби зі злочинністю, що значно виходять за межі окремих кримінальних чи оперативно-розшукових проваджень. У такому разі оперативно-розшукова тактика є інструментом реалізації оперативно-розшукової стратегії, підпорядкована основній меті цієї стратегії.

Відзначимо можливість застосування терміну «стратегія» стосовно розвитку криміналістичної або оперативно-розшукової теорії. У такому разі стратегія розвитку науки може визначатися у довгостроковій перспективі як керівництвом компетентних органів державної влади, так і керівниками провідних наукових шкіл, провідними вченими, які здійснюють керівництво науковою діяльністю значної кількості дослідників, визначають пріоритетні напрями наукових досліджень на найближчі роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: учебник / Р. С. Белкин. – В 3-х томах. – М.: Юристь, 1997. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – 408 с.; – Т. 2: Частные криминалистические теории. – 464 с.; – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 480 с.
2. *Берназ В. Д.* Криміналістична стратегія як наукова категорія / В. Д. Берназ, П. В. Берназ // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 44. – С. 28–32.

3. *Вейнгарт А.* Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений / д-р Альберт Вейнгарт / Перевод с немецкого, под редакцией и с примечаниями В. И. Лебедева. – Санкт-Петербург: Издание Вестника полиции, 1912. – 270 с.
4. Военная стратегия / Под редакцией Маршала Советского Союза В. Д. Соколовского / Издание второе, исправленное и дополненное. – М.: Воениздат, 1963. – 504 с.
5. Военный энциклопедический словарь / Под ред. Н. В. Огарков. – М.: Воениздат., 1984. – 863 с.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2012–2016 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
7. *Журавель В. А.* Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – 2010. – Вип. 10. – С. 12–20.
8. *Книженко С. А.* Стратегія розслідування злочинів проти правосуддя / С. А. Книженко // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 227–230.
9. *Козаченко И. П.* О понятии и сущности оперативно-розыскной тактики / И. П. Козаченко // Оперативно-розыскная тактика органов внутренних дел: Труды Академии. – М.: Акад. МВД СССР, 1988. – С. 17–23.
10. Криминалистика: учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская / Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р. С. Белкина. – М.: Издательская группа «Норма-Инфра-М», 1999. – 990 с.
11. Криміналістика: підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 464 с.
12. Криміналістика: підручник / В. Д. Берназ В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011. – 665 с.
13. *Тарасенко Р. В.* Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні процесуальні та оперативно-розшукові основи: монографія / Р. В. Тарасенко. – Одеса: ОДУВС, 2015. – 510 с.
14. *Тищенко В. В.* Система криміналістики: історія і сучасне становище / В. В. Тищенко // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2008. – Т. VII. – С. 230–238.

Dolzhenkov O., Tarasenko R. Strategy as category theory of criminalistics and operative-investigative activity

The article is devoted to the problems of applying the category of «strategy» in theory of criminalistics and operative-investigative activity, the define of the contents of the this concept and its applicability in these branch of science. The author identified that the category of «strategy» is used (interpreted) in the scientific literature too freely and without its etymological meaning.

The results of the statistical analysis demonstrate a low efficiency of investigation of criminal offenses in modern conditions, lack of qualified investigators and operatives of the National Police, low mastery of their provisions theories detection and investigation of crimes. These results are necessitating research the categories of criminalistics science and operative-investigative activity, in particular of «strategy».

Conducted a thorough analysis of the scientific literature in which authors trying to determine the place of strategy (strategic approach) within the pre-trial investigation (criminal proceedings). Attention is focused on the contradictory nature of these points of view of scientists and researchers.

For the first time the author emphasized the need to correct application of the category «strategy» in the criminalistics theory and operative-investigative activity. The author analyzes the features of the strategy as a scientific category, borrowed from military science, and proves the failure allocation strategy in the structure of pre-trial investigation (investigation strategy). It is emphasized that the strategy can not exist within a single criminal proceedings or operational matter, because the strategy is conditioned and determined political purposes.

It is proposed to select strategy as a separate category of operative-investigative activities, that determined in the long term senior management (the Ministry of internal affairs, the National Police), authorized to carry out operative-investigative activity.

Keywords: *strategy, tactics, criminalistics, operative-investigative activity, pre-trial investigation.*

Стаття надійшла до редакції журналу 28.04.2017 р.